

371.015
М. 99

1550/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

W

МЕШКО ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

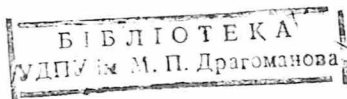
**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ШКІЛЬНИХ
ПСИХОЛОГІВ ДО СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО
КЛІМАТУ У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ**

Спеціальність 19.00.07 - педагогічна
та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

М. П. Драгоманова

Київ - 1995

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100313521

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім.
М.Драгоманова.

Наукові керівники: дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор МОРОЗ Олексій Григорович;
кандидат психологічних наук, професор ЛЕВ-
ЧЕНКО Михайло Володимирович.

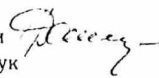
Офіційні опоненти: дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор Моляко Валентин Олексійович;
кандидат педагогічних наук, доцент Гусак
Гетро Миколайвич.

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний інститут.

Захист відбудеться 19 травня 1995 року о 16³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К1130102 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.Драгоманова (252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.Драгоманова.

Автореферат розіслано "30" березня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Л.В.Долинська
кандидат психологічних наук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Із запровадженням психологічної служби у закладах народної освіти та виникненням невідкладної потреби у забезпеченні її висококваліфікованими кадрами гостро постала проблема ефективної організації процесу професійного становлення шкільних практичних психологів.

Відповідальна і багатопланова діяльність психолога у школі висуває певні вимоги до його професійних якостей. З розробкою теоретично-методологічних та конкретно-емпіричних засад шкільної практичної психології сфера її впливу охоплює все більше сторін життя школи і до особи спеціаліста з боку професійної діяльності висуваються все більші вимоги.

У документах, які спрямовують і регламентують роботу працівника шкільної психологічної служби, у статтях і працях багатьох вчених наголошується на тому, що для реалізації свого головного завдання у школі - максимального сприяння психічному і особистісному розвитку школярів, практичний психолог повинен впливати на всю сукупність факторів, які обумовлюють цей розвиток. Сучасні погляди на психологічну службу у школі пов'язують роботу психолога з аналізом комплексу соціально-психологічних процесів, що пронизують всю життєдіяльність учнівських та педагогічних колективів. При цьому головним об'єктом діяльності спеціаліста виступає вся школа як система міжособистісних відношень, куди входять і вчителі, і учні, і всі особи, включені у навчально-виховний процес у школі.

Таке бачення проблеми дає підстави стверджувати, що у діяльності шкільного психолога важливим аспектом виступає створення ним сприятливого психологічного клімату у педагогічному колективі. Як показують дослідження Н.П.Анікеевої, В.С.Грехнєва, Є.Л.Єрмолаєвої, В.А.Караковського, О.Г.Ковальова, М.М.Курдюмової, В.Г.Леонтьєва і

Ю.С.Сировецького, О.К.Максимової і Н.А.Максимова, О.Г.Мороза, А.Ф.Пеленева, Б.М.Ребуса, Р.Х.Шакурова, І.Є.Шварца, Л.С.Шубіної та ін., психологічний клімат учительського колективу є важливою умовою ефективності навчально-виховного процесу і одним із найдієвіших чинників, що впливають на самопочуття дітей, їхнє відношення до навчання і до перебування у школі в цілому.

На важливість і відповідальність вище зазначеного аспекту роботи працівника шкільної психологічної служби вказують у своїх працях Б.А.Бенедиктов, Я.Л.Коломинський і С.А.Ковальов; А.А.Бодальов і Г.А.Ковальов; Г.Г.Ващук, І.В.Козубська і В.В.Сагарда; Ю.О.Живоглядов; А.М.Мойсеев; П.А.М'ясоїд та ін.

Включення проблеми створення психологічного клімату у педагогічному колективі у сферу професійних інтересів шкільних психологів викликає необхідність формування у них готовності до цієї ділянки роботи. Виділяючи у цілісному процесі професійного становлення спеціалістів згаданого профілю даний аспект, ми вважаємо, що для його характеристики найбільш доцільним є використання саме категорії готовності. Ця категорія, виступаючи інтегральною характеристикою особистості професіонала, дає можливість здійснювати цілісну оцінку рівня і особливостей його професійного стаювання, розробляти шляхи і засоби підготовки шкільних психологів до роботи по створенню психологічного клімату у підколективі і перевіряти їх ефективність.

Професійна готовність людини до того чи іншого виду діяльності досліджувалася багатьма вченими: А.Д.Ганніюшкіним, Ф.Н.Гопоболіним, К.М.Дурай-Новаковою, М.І.Дьяченком і Л.А.Кандибовичем, Ю.М.Забродіним, А.В.Запорожцем, А.В.Зосімовським і Л.О.Гапоненком, О.Г.Ковальовим, Я.Л.Коломинським, Н.В.Кузьміною, Н.Д.Левітовим, М.В.Левченком, Б.Ф.Ломовим, С.Д.Максименком і О.М.Пелехом, В.О.Моляком, О.Г. Морозом, Є.С.Романовою,

О.В.Скрипченком, В.А.Сластькініним, Д.Н.Узнадзе, А.А.Ухтомським та ін.

Аналіз наукових джерел показує, що, незважаючи на зростаючий інтерес вчених до проблеми готовності, у літературі відсутній матеріал, який стосується дослідження готовності до професійної психологічної діяльності і, зокрема, процесу формування у шкільних психологів готовності до створення психологічного клімату у педагогічному колективі. Це не дозволяє привести якість формування у спеціалістів такої готовності на рівень об'єктивних вимог і потреб шкільної практики, що, у свою чергу, суттєво обмежує їхні можливості при вирішенні завдань своєї професійної діяльності у всіх її аспектах.

Нерозробленість даної проблеми як у теоретичному, так і в практичному плані, з однієї сторони, та існування об'єктивної необхідності удосконалення процесу професійного становлення працівників шкільної психологічної служби у визначеному аспекті, з іншої сторони, обумовили вибір **теми** нашого дослідження: "Формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі".

Об'єктом дослідження виступила професійна готовність шкільних практичних психологів, а **предметом** - процес формування у шкільних практичних психологів готовності до створення психологічного клімату у педагогічному колективі.

Головною **метою** дослідження стало вивчення можливостей ефективного формування у працівників шкільної психологічної служби готовності до професійної діяльності у визначеному вище аспекті.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на передбаченні того, що на процес формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату в учительському колективі як цілісного особистісного утворення справляють динамічний і неоднозначний вплив взаємозв'язки і залежності між її структурними одиницями, в силу чого цей процес буде

найбільш ефективним тільки при комплексній реалізації психолого-педагогічних умов, які забезпечують одночасне формування всіх компонентів даної готовності у їх функціональних зв'язках і залежностях.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези необхідно було вирішити наступні **завдання**:

- визначити і розкрити суть, зміст та структуру готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі;

- виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс психолого-педагогічних умов формування готовності шкільних психологів до визначеного аспекту професійної діяльності;

- проаналізувати існуючі взаємозв'язки і залежності між структурними компонентами готовності спеціалістів до створення психологічного клімату у колективі вчителів та їх вплив на ефективність становлення досліджуваного феномену як цілісності;

- розробити практичні рекомендації для найбільш ефективної організації процесу формування у шкільних психологів готовності до створення психологічного клімату в учительському колективі.

Методологічною і теоретичною основою роботи стали фундаментальні дослідження та розробки проблем професійного становлення особистості: головні положення загальної концепції готовності, психологічних теорій аналізу діяльності, психологічних теорій професійного становлення людини; теоретичні і практичні розробки у галузі шкільної практичної психології.

У процесі дослідження використовувався комплекс теоретичних та експериментальних **методів**: контент-аналіз науково-теоретичних і методичних джерел, спостереження, бесіди, анкетування, тестування, експертна оцінка, самооцінка, методи узагальнення незалежних характеристик, формуючий та статистичний експеримент. Для обробки та інтерпретації отриманих у ході експериментальної роботи даних використову-

валися кількісний і якісний аналізи, а також - методи математичної статистики.

Надійійність і вірогідність основних результатів та висновків дослідження забезпечується використанням комплексу наукових методів, які адекватні поставленим завданням і взаємодоповнюють один одного, поєднанням кількісного і якісного аналізу отриманих результатів, відповідністю всієї сукупності теоретичних положень і висновків як між собою, так і з даними дослідно-експериментальної роботи.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні теоретичних і практичних основ такого аспекту цілісного процесу професійного становлення шкільних практичних психологів як формування у них готовності до створення психологічного клімату у педагогічному колективі.

Теоретична цінність дослідження полягає у здійсненні опису готовності шкільних психологів до роботи по створенню психологічного клімату в учительському колективі в термінах її структурних елементів та у створенні основи для розкриття механізмів формування цього особистісного утворення у спеціалістів-психологів.

Особистий внесок автора дослідження полягає у тому, що дано визначення понять професійної готовності шкільного практичного психолога та його готовності до такого аспекту діяльності як створення психологічного клімату у педагогічному колективі, розкрито та досліджено зміст і структуру останнього поняття, розроблено критерії, рівні та методику оцінки сформованості цього особистісного утворення, вивчено і теоретично обгрунтовано можливості його формування у спеціалістів вище вказаного профілю.

Практична цінність дослідження полягає у тому, що отримані результати дозволяють на науковій основі здійснювати планування, організацію та прогнозування ефективності процесу формування у шкільних психологів готовності до розв'язання проблем психологічного клімату у колективі педагогів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на засіданнях кафедри педагогіки Тернопільського педінституту (1989-1991рр.); на засіданнях кафедр педагогіки і психології Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (1992-1995рр.); на науково-практичній конференції "Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України", 1990, Тернопіль; на науково-практичній конференції "Психологія педагогічного спілкування", 1990, Кіровоград; на науково-практичній конференції "Учитель національної школи", 1991, Тернопіль; на науково-практичній конференції "Гімназії і ліцеї. минуле, сучасне і майбутнє", 1991, Тернопіль; на науково-практичній конференції "Проблеми формування професіоналізму у майбутніх вчителів", 1992, Кривий ріг; на міжнародній науково-практичній конференції "Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі", 1993, Чернівці.

На основі проведеного дослідження, узагальнюючи власні результати і літературні дані, **до захисту виносяться наступні положення:**

1. Готовність шкільного психолога до створення психологічного клімату у педагогічному колективі, інтегруючи у собі ряд психологічних феноменів, представляє собою складне системне утворення, змістові характеристики якого визначаються специфічними особливостями даного аспекту професійної діяльності і залежно від їх функціонального навантаження співвідносяться до наступних системних блоків (компонентів готовності) якостей спеціаліста: мотиваційно-ціннісного, теоретично-орієнтаційного, операційного і функціонального.

2. Структурні елементи готовності шкільного психолога до створення психологічного клімату у колективі педагогів перебувають у функціональній взаємодії один з одним і відіграють важливу, але неоднозначну роль в успішності становлення і розвитку даної готовності як цілісності, оскільки між ними існує висока ієрархічна залежність.

Стержневим у цій ієрархії виступає мотиваційно-ціннісний компонент, який має домінуючий вплив на формування решти структурних компонентів згаданої готовності. А при формуванні загальної здатності практичного психолога до розв'язання проблем психологічного клімату у педколективі головна роль належить операційному компонентові досліджуваного феномену.

3. Для забезпечення ефективності процесу становлення і розвитку професійної готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату в учительському колективі необхідно одночасно формувати всі компоненти даної готовності у їх функціональних зв'язках шляхом реалізації комплексу психолого-педагогічних умов, а саме:

- актуалізації і розвитку у спеціаліста позитивної професійної мотивації до роботи по створенню психологічного клімату у колективі педагогів як аспекту своєї діяльності і прагнення його до підвищення якості даної роботи;
- забезпечення теоретичної орієнтації працівника шкільної психологічної служби у питаннях, що стосуються названого аспекту його професійної діяльності;
- засвоєння психологом практичного досвіду розв'язання проблем психологічного клімату в учительському колективі і оволодіння на цій основі високим рівнем технологічної культури у даній сфері;
- розвитку психологічної (емоційної) стійкості шкільного психолога у відповідних ситуаціях трудової діяльності шляхом формування у нього функціональних станів готовності до цього аспекту роботи.

4. Результати дослідження є матеріалом для удосконалення процесу професійного становлення шкільних практичних психологів в аспекті формування у них готовності до створення психологічного клімату у педагогічному колективі і можуть бути використані як при підготовці майбутніх спеціалістів у вузі, так і для підвищення професіоналізму працюючих у школі психологів.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії та додатків. Роботу викладено на 151 сторінці, список літератури вміщує 269 найменувань, подано 21 таблицю, 1 схему і 9 малюнків, де зображено 12 графіків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обгрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету, об'єкт, предмет, гіпотезу і завдання дослідження, подано характеристику його методології та методів, розкрито теоретичну й практичну цінність і наукову новизну роботи, наведено дані про організацію і проведення дослідження та апробацію його результатів, а також визначено положення, що виносяться до захисту.

У *першому розділі* роботи "Формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі як наукова проблема" подано розгляд теоретичної бази проблеми дослідження. При розгляді основний акцент зроблено на розкритті суттєвих, змістових і структурних характеристик готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі, на теоретичному аналізі процесу формування згаданої вище готовності у спеціалістів вказаного профілю.

Оскільки робота працівника шкільної психологічної служби по розв'язанню вище вказаних проблем виступає як аспект його професійної діяльності, то вивчення особливостей досліджуваної готовності здійснювалося через призму категорії "професійна готовність" шкільного психолога як виду готовності до професійної психологічної діяльності, що, у свою чергу, передбачало розкриття теоретичних засад останньої. Теоретичною основою для такої роботи стали положення загальної концепції готовності, яка пояснюючи явище готовності людини до професійної діяльності поєднує у собі два теоретичних підходи, що умовно визначаються як особистісний і функціональний.

З позицій першого підходу готовність характеризує підготовленість суб'єкта до виконання професійних функцій і відображає сформованість систем професійно важливих якостей спеціаліста, які визначаються, перш за все, об'єктивними, що йдуть від професії або від діяльності, критеріями.

Другий підхід включає групу критеріїв, що пояснюють сформованість внутрішніх функціональних станів професіонала. Цей підхід характеризує психологічну готовність суб'єкта до професійної діяльності і широко представлений у психологічних дослідженнях, орієнтованих головним чином на встановлення характеру зв'язків і залежностей між станом готовності як таким і ефективністю діяльності людини.

Звертаючись до проблеми готовності до професійної психологічної діяльності і, зокрема, професійної готовності практичного психолога у сфері освіти, ми встановили, що вона вченими спеціально не розглядалися. Можна вказати на дослідження, в яких висвітлюються окремі аспекти цієї проблеми: спеціальні здібності практичного психолога вивчали Н.А. Амінов і М.В. Молоканов, Н.В. Бачманова і Н.А. Стафуріна; переліки професійно важливих якостей, які висуває до особи практичного психолога його професійна діяльність, створювали у процесі вивчення цієї діяльності Є.С. Романова, а також Є.З. Смірнова; вимоги до особистості шкільного психолога при розв'язанні проблем його соціальної адаптації у педагогічному колективі формулює М.М. Кашапов; вивчали проблему становлення професійної орієнтації студентів-психологів В.Г. Леонтьєв і А.Г. Лушніков; роль особистості психолога у психологічному обстеженні визначав Н.Н. Обозов і вказував на ті професійні якості, якими він повинен володіти; вимоги до особистості шкільного психолога обґрунтовували у процесі розробки теоретичних і організаційних проблем шкільної психологічної служби І.В. Дубровіна і А.М. Прихожан та ін.

З урахуванням наявних наукових передумов дослідження феномену "готовність до професійної психологічної діяльності" та виходячи з аналізу діяльності шкільних психологів в аспекті створення психологічного клімату у педагогічному колективі, було встановлено, що готовність спеціаліста до роботи у вище зазначеному аспекті представляє собою складне системне утворення, цілісний і динамічний комплекс психологічних характеристик особистості працівника шкільної психологічної служби. Інтегруючи у собі ряд психологічних феноменів, це утворення існує та розвивається у рамках професійної готовності практичного психолога як виду готовності до психологічної діяльності і характеризується, перш за все, професійною орієнтацією спеціаліста на психологічний клімат вчительського колективу як на особливий об'єкт пізнання та перетворення.

Змістові характеристики даної готовності визначаються специфічними особливостями визначеного аспекту професійної діяльності і, залежно від їх функціонального навантаження, співвідносяться до наступних системних блоків якостей спеціаліста (компонентів готовності):

- мотиваційно-ціннісного, який виконує регулятивну функцію по забезпеченню стійкої професійної орієнтації шкільного психолога на психологічний клімат у педколективі як на особливий об'єкт своєї роботи. Він включає професійні мотиви, інтереси, цінності та цілі;

- теоретично-орієнтаційного, функція якого полягає у забезпеченні теоретичної орієнтації спеціаліста у визначеному аспекті його професійної діяльності. Даний компонент характеризує коло відповідних наявних у шкільного психолога знань;

- операційного, дія якого спрямовується на здійснення конструктивної функції, яка полягає в умінні практичного психолога моделювати проекти професійного впливу на вказаний об'єкт своєї діяльності і практично реалізувати їх. До його входять феномени, що утворюють

функціональну систему психічної регуляції діяльності: система умінь, професійно важливих якостей і здібностей;

- функціонального, який виконує функцію по переведенню на актуальний рівень системи професійно важливих якостей спеціаліста, тобто у приведенні їх до готовності діяти ефективно у даний час і в даному місці для вирішення даного професійного завдання, що стосується розв'язання проблем психологічного клімату вчительського колективу. Сюди входять функціональні емоційні та вольові, операційні, мотиваційні стани професіонала.

Три перші компоненти характеризують підготовленість працівника, а четвертий - його психологічну готовність до роботи у вище вказаному аспекті.

Розкриття суттєвих та змістових характеристик досліджуваної готовності засвідчило складність і багатоаспектність процесу її формування. Результати теоретичного і проведеного нами пошукового експериментального дослідження (результати останнього подаються у другому розділі дисертації) показали, що успішність даного процесу залежить від багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх по відношенню до явища, яке вивчається, факторів.

Виділення феноменів, що входять до змісту досліджуваної готовності, у окремі системні блоки дало можливість визначити комплекс психолого-педагогічних умов, реалізація котрих забезпечує формування кожного із структурних компонентів цієї готовності. До даного комплексу увійшли:

- актуалізація і розвиток у спеціаліста позитивної професійної мотивації до розв'язання проблем психологічного клімату колективу педагогів як аспекту своєї діяльності і прагнення його до підвищення якості даної роботи;

- забезпечення теоретичної орієнтації працівника шкільної психологічної служби у питаннях, що стосуються названого аспекту його професійної діяльності;

- засвоєння психологом практичного досвіду розв'язання проблем психологічного клімату в учительському колективі і оволодіння на цій основі високим рівнем технологічної культури у даній сфері;

- розвиток психологічної (емоційної) стійкості шкільного психолога у відповідних ситуаціях трудової діяльності шляхом формування у нього функціональних станів готовності до цього аспекту роботи.

Другий розділ дисертації "Практичний стан проблеми формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі" присвячений розкриттю змісту і аналізу результатів констатуючого експерименту, проведеного у рамках пошукового етапу нашого дослідження.

Критерієм готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі виступає практика з її сьогоденнішими і перспективними вимогами. Тому для отримання цілісного уявлення про конкретний зміст процесу її формування ми побудували детермінаційне поле явища, що вивчається, тобто модель ситуації, в якій реально існує, формується і проявляється досліджуваний нами феномен.

Виходячи з цього, експериментальна робота на пошуковому етапі дослідження була спрямована на: - вивчення особливостей прояву компонентів готовності, що вивчається, у процесі практичної діяльності шкільних психологів та виявлення найбільш дієвих чинників формування цього феномену в умовах трудової ситуації; - діагностичне обстеження досліджуваної готовності у студентів випускного курсу, які здобувають спеціальність практичного психолога у закладах народної освіти; - вивчення процесу підготовки майбутніх шкільних психологів у вузі на предмет можливостей актуалізації його спрямованості на формування го-

товності студентів до створення сприятливого психологічного клімату в учительському колективі.

Реалізація цих завдань була пов'язана з розробкою та науковим обґрунтуванням системи головних і супутніх ознак, емпіричних показників та індикаторів, через які проявляються властивості і характеристики готовності, що вивчається, а також критеріїв і рівнів її оцінки за встановленими параметрами. При цьому ми виходили із змісту компонентів даної готовності, з однієї сторони, і із вимог науки про необхідність виділення достатньо простих і надійних критеріїв, які піддаються обліку і контролю з боку дослідника, з іншої сторони. Характеристика параметрів досліджуваного явища, критеріїв і рівнів їх оцінки подано у тексті дисертації.

На основі встановлених показників та критеріїв, які в сукупності достатньо повно відображають зміст готовності шкільного психолога до створення психологічного клімату в учительському колективі і дають можливість всебічно оцінювати це явище, було розроблено спеціальну діагностичну методикку. Враховуючи інтегральну природу досліджуваної готовності дана методика включила в себе комплекс апробованих багатьма дослідниками методів, при підборі яких враховувались порівняльні оцінки ефективності різних методик, заплановані витрати часу, взаємна співвідносність цих методів з урахуванням загальної мети дослідження.

Для отримання висновку про загальний рівень готовності спеціалістів до створення психологічного клімату у підколективі вираховувався коефіцієнт успішності ($K_{\text{усп}}$). Цей коефіцієнт дає можливість виразити досягнення учасників обстеження в однаковій для кожної ознаки досліджуваного явища одиниці вимірювання. Отже, стає можливим не тільки вирахувати загальний показник рівня готовності спеціаліста, а й порівняти сформованість кожного її компоненту між собою.

Розроблений інструментарій дозволив нам з необхідною точністю і повнотою реалізувати передбачені констатуючим експериментом завдання.

Результати констатуючого дослідження показали, що у значної кількості опитаних нами працюючих у школах практичних психологів (всього 86 чоловік) виникають труднощі у роботі по створенню психологічного клімату у колективі педагогів. Серед причин виникнення таких труднощів найчастіше називалися: відсутність відповідної спеціальної підготовки під час навчання у вузі (64.0%); складність діяльності у вказаному аспекті, що зумовлено об'єктивними факторами (52.3%); відсутність чи недостатність професійного досвіду (48.8%); недостатня поінформованість з питань, що стосуються вище визначеного об'єкту професійної діяльності та способів його вивчення та перетворення (37.2%); недостатня сформованість відповідних професійно важливих якостей особистості (33.7%) тощо.

Про низький рівень сформованості у шкільних психологів компонентів їхньої готовності до розв'язання проблем психологічного клімату у підколективі свідчить виявлена у переважної більшості спеціалістів незадоволеність даним аспектом роботи.

Загальний індекс задоволеності у цьому відношенні становить 0.173 і 0.309 відповідно у працівників з досвідом роботи до 2-х років та більше 2-х років.

При вивченні причин позитивного або негативного ставлення практичних психологів до професійної діяльності у визначеному аспекті було встановлено, що загальний фон цього ставлення характеризується в цілому як позитивний. Він утворюється, передусім, за рахунок усвідомлення працівниками шкільної психологічної служби значимості даного аспекту роботи у структурі їхньої професійної діяльності та соціальної значимості такої роботи (відповідно загальні коефіцієнти значимості за методикою Н.В. Кузьміної становлять 0.522 і 0.407).

Найбільш дієвими чинниками формування досліджуваного феномену у практикуючих шкільних психологів, визначеними шляхом опитування, виступають: вивчення і засвоєння досвіду колег; використання передового досвіду та досягнень науки; накопичення власного досвіду роботи; семінари по обміну набутим досвідом тощо. Однак, дієвість цих факторів послаблюється невисоким рівнем мотивації спеціалістів до діяльності по формуванню психологічного клімату в учительському колективі, об'єктивними і суб'єктивними труднощами, які виникають у процесі такої роботи. Разом з тим ці чинники, як показав їх аналіз, не забезпечують у повній мірі комплексного формування компонентів готовності, що вивчається. Отже, причину недоліків у роботі шкільних психологів по розв'язанню вище названих проблем слід шукати, перш за все, в існуючій системі підготовки майбутніх спеціалістів.

З цієї метою ми провели діагностичне обстеження студентів випускного курсу, які здобувають спеціальність практичного психолога для роботи у закладах народної освіти. Воно було спрямоване на виявлення рівня готовності спеціалістів до професійної діяльності по створенню психологічного клімату у колективі учителів на момент закінчення ними вузу. У дослідженні прийняли участь випускники відповідних факультетів за вказаною спеціальністю Українського державного педагогічного університету ім. М. Драгоманова та Тернопільського державного педагогічного інституту (всього 53 чол.).

Обстеження показало, що випускники вузів за вказаною спеціальністю мають невисокий рівень готовності до роботи по створенню психологічного клімату в учительському колективі. За інтегральним показником високому рівню вище згаданої готовності відповідають всього 11,3% респондентів, а низькому - 56,6%.

Загальний результат обстеження, як показав параметричний аналіз отриманих даних, обумовлений низьким рівнем сформованості у спе-

ціалістів, перш за все, операційного (64,2% респондентів) та функціонального (75,5% респондентів) компонентів досліджуваної готовності.

Відсутність практичного досвіду розв'язання проблем психологічного клімату у педколективі приводить до низького рівня задоволеності даним аспектом діяльності. За цією супутньою ознакою 79,2% учасників обстеження відповідають низькому рівню. Показники за фактором самовдосконалення, як ще однієї супутньої ознаки досліджуваної готовності, свідчать про загальну незорієнтованість студентів на роботу по створенню психологічного клімату у педколективі (71,7%).

Результати діагностичного обстеження випускників вузів за спеціальністю "Практичний психолог у закладах народної освіти" у сукупності показали, що у процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів не забезпечуються належні умови для формування у них готовності до роботи у вище згаданому аспекті.

Крім цього, контент-аналіз навчальних планів і програм засвідчив незорієнтованість процесу підготовки майбутніх шкільних психологів на діяльність в аспекті створення психологічного клімату у колективі вчителів. Як результат, студенти не мають практичного досвіду розв'язання подібних проблем, недостатньо володіють необхідними для цього знаннями, не дістають цілісної картини роботи у цьому напрямку, не актуалізується їхній інтерес до вказаних проблем.

У *третьому розділі* "Дослідно-експериментальна робота по формуванню готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі" подано опис і результати основного етапу дослідження. Даний етап був спрямований на ґрунтовне вивчення "внутрішніх характеристик" готовності, що розглядається, і їх впливу на ефективність процесу формування цієї готовності. Також у рамках передбаченого на цьому етапі формуючого експерименту перевірялася достовірність визначених у ході теоретичного аналізу психолого-педагогічних умов успішної реалізації вказаного процесу.

У формуючому експерименті взяли участь майбутні шкільні психологи, які навчаються на відповідних факультетах Українського державного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (експериментальна вибірка 29 чоловік) та Тернопільського державного педагогічного інституту (контрольна вибірка 27 чоловік). Програма експерименту базувалася на ідеї реалізації у моделі експериментального навчання комплексу визначених нами умов формування готовності спеціалістів до створення психологічного клімату в колективі вчителів.

Виконавши необхідні вимоги до організації та проведення психолого-педагогічного експерименту, ми забезпечили одночасне формування всіх структурних компонентів вище згаданої готовності. Для точної і достовірної оцінки сформованості досліджуваного феномену використовувалися розроблена на пошуковому етапі система його показників, критеріїв та рівнів, а також створена і апробована на цьому ж етапі методика діагностики явища, що вивчається.

Було встановлено, що за час проведення формуючого експерименту у його учасників, які навчалися за розробленою нами методикою, якісно підвищився рівень їхньої готовності до розв'язання проблем психологічного клімату в учительському колективі. Якщо за результатами вихідного діагностичного зрізу інтегральний показник сформованості досліджуваного феномену у 58,6% студентів з експериментальної вибірки відповідав достатньому рівню і у 41,4% - низькому, то заключне вимірювання показало зовсім іншу картину: 72,4% - високий рівень, 27,6% - низький рівень.

Параметричний аналіз отриманих у ході формуючого експерименту даних також показав позитивні результати: у всіх компонентах досліджуваної готовності відбулися прогресивні якісні зміни. Разом з тим у студентів з контрольною вибіркою за вказаними показниками таких змін не було виявлено.

Встановлення високої ефективності експериментальної методики засвідчило достовірність визначених нами умов формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі.

Для вивчення "внутрішніх характеристик" вище згаданої готовності і того, як вони впливають на ефективність формування цього феномену, за допомогою методів кореляційного та факторного аналізу було здійснено спеціальне статистичне дослідження. При цьому наші зусилля спрямовувалися на: - виявлення ступені значимості статистичних зв'язків між структурними одиницями готовності, що вивчається, та міри того, як дані зв'язки характеризують це явище як цілісність; - з'ясування залежності між формуванням структурних компонентів досліджуваної готовності та їх взаємодією один з одним у цілісному процесі становлення і розвитку цієї готовності; - встановлення того, яку роль відіграє кожний із структурних елементів феномену, що розглядається, у формуванні його як цілісного особистісного утворення.

Розрахунок коефіцієнтів парної кореляції показав наявність статистично значимих взаємозв'язків між усіма компонентами готовності учасників формуючого експерименту до розв'язання проблем психологічного клімату вчительського колективу. Найбільший кореляційний зв'язок спостерігається у парах "теоретичний - операційний" (0,783) та "мотиваційний - функціональний" (0,762).

Ми вважали, що по визначених коефіцієнтах можна судити про міру функціональної взаємодії між структурними одиницями досліджуваної готовності, оскільки, як було встановлено у першому розділі дисертації, зв'язок між цими одиницями носить саме функціональний характер. Отже, правомірним є висновок, що взаємодія компонентів структури готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі справляє вирішальне значення на процес формування даного феномену.

Оскільки структурні компоненти досліджуваної готовності у своїй єдності і взаємодії характеризують загальну здатність спеціаліста до вказаної діяльності, то стає важливою оцінка цього фактору у термінах даних змінних. Для вирішення названого питання ми вираховували факторні навантаження кожної структурної одиниці феномену, що вивчається, на визначений фактор. Факторні навантаження кожної змінної на загальний фактор розподілилися досить рівномірно. Деяку перевагу при цьому одержали мотиваційний (0,853) та операційний (0,844) компоненти, в той час як навантаження на даний фактор теоретичного (0,819) і функціонального (0,786) компонентів виявилися дещо меншими.

При інтерпретації результатів факторного аналізу ми виходили з характеру професійної діяльності шкільного психолога, специфіка якої полягає, передусім, у практичному розв'язанні завдань, що перед ним постають. Тому відзначені експериментальні дані свідчать, що готовність шкільного психолога до створення психологічного клімату у педагогічному колективі ґрунтується на спрямованості спеціаліста на пізнання і практичне перетворення визначеного вище об'єкта діяльності і залежить, у першу чергу, від його вміння практично вирішувати питання.

Зроблені опис та оцінка досліджуваної готовності у термінах її структурних одиниць ще не дозволяє у потрібній мірі розкрити можливості ефективного формування даного феномену. Для досягнення головної мети нашого дослідження необхідно було встановити, як саме проходить реалізація виявлених зв'язків і залежностей у процесі розвитку готовності, яка вивчається.

Щоб визначити, як і наскільки у вказаному вище процесі формування одних компонентів досліджуваної готовності залежить від їх взаємодії з іншими її структурними одиницями, ми звернулися до одного з методів кореляційного аналізу - розрахунку коефіцієнтів часткової кореляції між змінними, які нас цікавлять (r_{xy-z}). Результати цих розрахунків занесено до таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємодія структурних компонентів готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі у процесі її формування (в r_{xy-z})

Фактори-ознаки	Змінні			
	Мотиваційний	Теоретичний	Операційний	Функціональний
Мотиваційний	---	0,640	0,491	0,624
Теоретичний	0,542	---	0,636	0,398
Операційний	0,435	0,655	---	0,581
Функціональний	0,583	0,404	0,581	---

Оскільки відображені у таблиці 1 коефіцієнти за своєю суттю показують у різних комбінаціях кореляції між компонентами досліджуваної готовності та змінами, які відбулися у них за час проведення формуючого експерименту, то отримані результати ми пояснювали як міру спрямованих впливів цих компонентів один на одного у процесі формування даної готовності. За наведеними вище даними видно, що у процесі формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату в учительському колективі навколо кожного з її структурних компонентів виникає "силове поле", яке справляє формуючі впливи на інші компоненти даного явища. Разом з тим, у цьому процесі кожний із вказаних компонентів одночасно знаходиться "у полі дії" інших структурних одиниць феномену, що вивчається. Тому у складній ситуації їх взаємодії загальні формуючі впливи на кожного з них, які при цьому виникають, представляють собою синтез окремих впливів решти компонентів досліджуваної готовності. Причому у даному синтезі кожний із структурних елементів робить свій, відмінний від інших, внесок, що

визначає їх неоднозначну роль у формуванні якогось визначеного компоненту.

З отриманих у ході даного аналізу результатів цілком очевидно, що між компонентами готовності шкільного психолога до створення психологічного клімату у колективі педагогів існує певна ієрархія і при її формуванні як цілісності кожний з її структурних елементів відіграє свою, відмінну від інших елементів, роль.

Щоб отримати конкретну відповідь на це питання, ми розрахували часткову кореляцію між визначеними у кінці дослідної роботи рядами значень, що характеризують сформованість відповідних компонентів досліджуваної готовності в учасників експерименту та їхніми досягненнями за інтегральним показником без урахування тих досягнень, що вони мали за цим показником до здійснення експериментального навчання. Виявилось, що найбільші коефіцієнти у даному випадку одержали операційний (0,784) і мотиваційний (0,774) компоненти, дещо менші - функціональний (0,744) і теоретичний (0,728) компоненти.

Інтерпретуючи ці дані і порівнюючи їх з даними попереднього факторного аналізу, ми прийшли до висновку, що якщо досліджувана готовність як явище характеризується, у першу чергу, професійною орієнтацією спеціаліста на розв'язання проблем психологічного клімату вчительського колективу, то успішність процесу формування цієї готовності залежить, передусім, від розвитку у психолога саме уміння практично вирішувати професійні завдання по розв'язанню вказаних вище проблем.

У **висновках** дисертації підводяться підсумки теоретико-експериментальної роботи, на основі отриманих результатів формулюються та узагальнюються головні висновки, що підтверджують гіпотезу дослідження і винесені до захисту положення, накреслюються перспективи подальшого вивчення проблеми.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити наступні, пов'язані з підтвердженням висунутої гіпотези, висновки:

1. Якість процесу формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі забезпечується єдністю і взаємодією структурних компонентів даної готовності, між якими існують сильні функціональні зв'язки.

2. Між структурними елементами вище згаданої готовності існує висока ієрархічна залежність, в силу чого їх роль в успішності становлення і розвитку цього феномену як цілісності виявляється досить важливою, але не однозначною.

3. Для ефективної організації процесу становлення і розвитку професійної готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату в учительському колективі необхідна комплексна реалізація визначених у ході дослідження психолого-педагогічних умов, що забезпечує формування всіх компонентів даної готовності у їх функціональних зв'язках.

Підтвердження покладених у гіпотезу нашого дослідження передбачень означає, що отримані результати служать матеріалом для удосконалення процесу професійного становлення шкільних психологів в аспекті формування у них готовності до створення психологічного клімату у педагогічному колективі і можуть бути використані як при підготовці майбутніх спеціалістів у вузі, так і для підвищення професіоналізму працюючих у школі психологів.

Матеріали нашого дослідження не вичерпують всіх питань, що стосуються вивчення проблеми формування готовності шкільних психологів до створення психологічного клімату у педагогічному колективі. Подальшу розробку даної проблеми ми вбачаємо у більш глибокому дослідженні впливу психологічних та соціально-педагогічних факторів на становлення і розвиток згаданої вище готовності, у ґрунтовному аналізі

шляхів та способів ефективної організації процесу формування цієї готовності у майбутніх шкільних психологів у вузі тощо.

Основні положення дисертації відображені у наступних публікаціях автора:

1. Підготовка студентів педагогічних вузів до здійснення принципу індивідуального підходу у вихованні школярів: Тези доп. наук.-практ. конференції.- Тернопіль, 1990.- С. 92 -94.
2. Роль психолого-педагогического тренинга в подготовке студентов педвузов и старшеклассников к общению: Тезисы докл. науч.-практической конф.- Кировоград, 1990.- С. 192 - 194.- В соавторстве.
3. Педагогічне спілкування в системі підготовки майбутніх учителів: Тези доп. науково-практичної конференції.- Тернопіль, 1991.- С. 80 - 81.- У співавторстві.
4. Деякі аспекти вивчення особистості школяра у школі: Тези доп. наук.-практ. конференції.- Тернопіль, 1991.- С. 133 -134.
5. Учителю про вивчення і корекцію міжособистісних відносин в учнівському колективі: Методичні рекомендації.- Тернопіль, 1991.- 28 с.- У співавторстві.
6. Проблеми підготовки майбутніх учителів та шкільних психологів до спілкування: Тези доп. наук.-практ. конференції.- Тернопіль, 1991.- Ч. 1.- С. 54-55.- У співавторстві.
7. Деякі аспекти формування індивідуального стилю професійно-педагогічного спілкування: Тези доп. науково-практичної конференції.- Кривий ріг, 1992.- С. 55-57. - У співавторстві.
8. Деякі аспекти "технологізації" навчально-виховної діяльності у творах Я.А.Коменського: Тези доп. науково-практичної конференції.- Дрогобич, 1992.- С. 78-80.- У співавторстві.
9. Психологічний клімат у колективі вчителів як об'єкт діяльності шкільного психолога: Тези доп. міжнародної науково-практичної конференції.- Чернівці, 1993.- Ч. 2.- С. 76 - 77.

Мешко А.И. Формирование готовности школьных психологов к созданию психологического климата в педагогическом коллективе. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология, Украинский государственный педагогический университет им.

М. Драгоманова, Киев, 1995. Установлено, что функциональные связи и зависимости между структурными единицами готовности школьных психологов к работе по созданию психологического климата в педагогическом коллективе существенно влияют на эффективность формирования данной готовности. Доказан иерархический характер указанных выше связей и зависимостей, а также исследована роль каждого структурного компонента изучаемой готовности в ее становлении как целостности.

Meshko O.I. The formation of the ability of school psychologists to create psychological environment among teachers. Manuscript.

Candidate of Psychology thesis, specialization 19.00.07 - "pedagogical and age psychology". Drahomanov Ukrainian State Pedagogical University, Kyiv, 1995. It has been estimated that functional bonds and interdependence between structural units of the ability of school psychologists to create psychological environment among teachers are critical for efficient formation of such ability. The hierarchical nature of the abovementioned bonds and interdependence has been proved. The importance of each structural component of such ability for the creation of the latter as an entity has been studied.

Ключові слова: готовність, професійна психологічна діяльність, психологічний клімат у педагогічному колективі, шкільна психологічна служба, шкільний практичний психолог.

Підписано до друку 29.03.1995 р. Об'єм 1,2. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 103. Безплатно.

ДОН УНІВ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

